

1405 V 11. Kočevje v AS, CFK 1436, fol. 16 v, 23. — 90. CFK 1436, fol. 16. — 91. CFK 1436 fol. 2 v, Kos, Topografija, 62. — 92. F. Bezljaj, Etimološki slovar slovenskega jezika, A-J, Ljubljana 1976, str. 104—105. — 93. M. Mikuz, Topografija stiške zemlje, Ljubljana 1946, str. 58., J. M. Grebenc, Gospodarska ustanovitve Stične ali njena dotacija leta 1135, Stična 1973, str. 60, št. 184., Kos, Topografija, str. 94. — 94. Listina 1340 VII 25. s. l. nekoč HHStAW, Rep. III, sedaj AS. — CFK 1436, fol. 16. — 95. M. Kos, »Vas« in »selo« v zgodovini slovenske kolonizacije, Razprave SAZU V, 1966, str. 90. — 96. Kos, Topografija, str. 666. — 97. HHStAW, Ms. B 360, fol. 43. — 98. Listina 1417 V 4. s. l. v HHStAW, AUR, — CFK 1436, fol. 21. — Kos, Topografija, str. 670. — 99. Kot opomba 58. — 100. Zbornik zimske pomoči 1944, str. 393. — 101. Listina 1340 VII 25. s. l. nekoč HHStAW, Rep. III, sedaj AS. — Kos, Topografija, str. 671. — 102. Listina 1417 V 4., HHStAW, AUR. — 103. CFK 1436, fol. 2 v. — 104. ravno tam, fol. 40 v. — 105. AS, Vice-domski arhiv fasc. I 12; — Kos, Topografija, str. 180, 511. — 106. Kot opomba 9. — 107. Kot opom-bi 23 in 33. — 108. Listina 1417 V 4. s. l. v HHStAW, AUR. — 109. CFK 1436, fol. 21, 47 v. — 110. Listina 1405 V 11. Kočevje v AS. — 111. CFK 1436, fol. 16, 20, 21, 22, 61. — 112. ravno tam fol. 16. — 113. ravno tam fol. 16, 20, 22, 26, 61. — 114. Listina 1417 V 4. s. l. v HHStAW, AUR. — 115. Listina 1422 V 24., nekoč v Hof-kammerarchivu na Dunaju, sedaj AS. — 116. CFK 1436, fol. 20, 22, 26, 61. — 117. Kot opomba 26. — 118. Hauptmann, Erläuterungen, str. 470. — 119. Listina 1335 XI 12. s. l. HHStAW, Rep. III, sedaj AS; — Kos, Topografija, str. 405. —

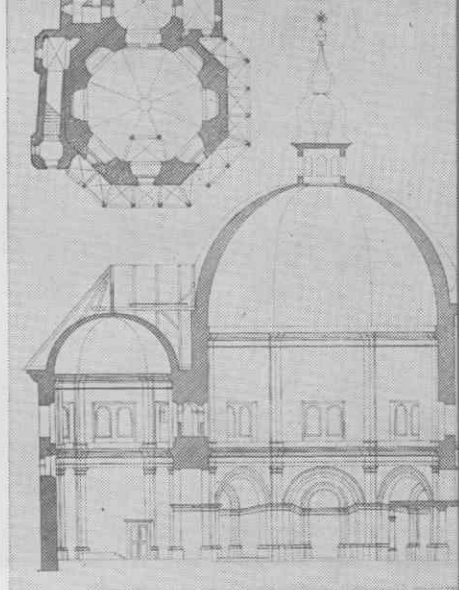
120. Listina 1336 VI 24. s. l. v HHStAW, AUR. — 121. Listina 1343 VI 18. Ortnek, reg. MMVK 18, 1905, str. 163—166, št. 70. — 122. Listini 1425 V 6. Celje in 1436 VIII 16. Celje, HHStAW, se-daj AS, Celje. — 123. HHStAW, Ms. B 360, fol. 46—46 v. — 124. Listina 1340 VII 25. (Ribnica), HHStAW, Rep. III, sedaj AS; — Kos, Topogra-fija str. 412—413. — 125. CFK 1436, fol. 20, 21, 22, 61. — 126. ravno tam, fol. 20, 22, 61. — Kos, Topografija, str. 485. — 127. Listina 1427 IX 1. Celje, HHStAW, sedaj AS, Pleterje, — Kos, To-pografija, str. 503. — 128. HHStAW, Ms. B 360, fol. 43. — 129. Listina 1332 VIII 10. s. l. v AS. — Kos, Topografija, str. 531. — 130. F. Bezljaj, Slovenska vodna imena II., SAZU, 1961, str. 170—171. — 131. Listina 1340 VII 25. (Ribnica), HHStAW, Rep. III, sedaj AS. — 132. Listina, 1350 VII 1. HHStAW, AUR. — 133. Listina 1367 IX 12. s. l. HHStAW, Rep. III, sedaj AS. — 134. Listini 1401 III 23. s. l. — GZL II/42 in 1401 Iv 24. — GZL VII/55. — 135. Listina 1410 VIII 26. s. l. v AS. — 136. Listina 1405 V 11. Kočevje v AS. — 137. Listina 1406 V 25. s. l. v HHStAW, AUR. — 138. Listina 14

mira po protestantski reformaciji ter ekonomske krize vse od gotike ni več dvignilo na nekdanjo raven. Poseben in širši pomen pa cerkev dobiva v kontekstu nekaterih pravtako beneško zgledovanih centralnih cerkva, nastajajočih tedaj včasih zelo daleč od obal Sredozemskega morja. Ti spomeniki nam namreč jasno razodevajo umetnostni ideal Benetk in opozarjajo na danes pogosto prezrte aspekte njihovega stavbarstva.

Cerkev pri Novi Štifti je v tlorisu velik osmerokotnik, h kateremu je prislone kvadratni prezbiterij s porezanimi vogali. Oba dela stavbe sta obokana z listnatima kupolama. Na sever je prezbiteriju prizidan mogočen zvonik, na jugu pa nižja zakristija. Vse proste stranice osmerokotnika obdaja pritlična lopa, z izjemo dela ob zvoniku, kjer se je hodnik v 18. stoletju moral umakniti »svetim stopnicam«. Oporniki na cerkvenih vogalih so vidni, česar, kot bomo videli, prvotni načrt ni predvidel. Razgibane poznobaročne strešine pokrivajo zvonik in kupolo s svetlobnico. V notranjosti se oltarne niše zadržajo globoko v steno in ustvarjajo videz pravih kapel. Dve so pozneje predrla z novimi vrati. V nadstropju je nad vsako psevdokapelo po ena bifora. Slavolok, ki vodi v ožji in nižji prezbiterij, se po merah ne razločuje od niš. Analogno centralnemu prostoru je tudi prezbiterij razdeljen v tri etaže. Prostorsko doživetje nekoliko moti le v preteklem stoletju prizidan pevski kor. Orglje so nekdanj stale v nadstropni empori nad slavolokom, ki je bila sprva pridržana donatorjevi družini.

Zunanjščina cerkve pri Novi Štifti kaže na prvi pogled le malo sorodnosti z beneško arhitekturo. Da bi vzpostavili zvezo, si moramo pomagati z votivno podobo, ki visi v prezbiteriju. Pripisana je mojstru HGG,² katerega dela so nastajala v štiridesetih letih 17. stoletja, torej prav v času zidave naše cerkve. Na njej je ob Mariji z Jezusom in sv. Antonom Padovanskim upodobljen škof z graščinskim dečkom in kar je najbolj pomembno, cerkev sama. Ker na sliki ni vidna fasada, kakor bi pričakovali, ampak pogled na prezbiterij, ki je rabil za graščinsko kapelo, lahko zapišemo, da je upodobljenec mladi Khisel ali Trillegkh, kot sta se pač pisali obe plemiški družini ribniških graščakov, zaslužnih za zidavo cerkve. Kljub razmeroma majhnemu in močno retuširanemu detajlu ni mogoče prezreti, da je cerkev predstavljena v obliki valja s stožčasto streho, zvonikom in zakristijo. Sedanje župnišče je že naslikano, ujema pa se tudi nekatere nadrobnosti, kar izključuje zamenjavo s kakim drugim spomenikom. Gre

torej za idealno predstavo svetišča, nastalo najbolj verjetno že na samem začetku zidave. Diskrepanca med okroglo zamišljen

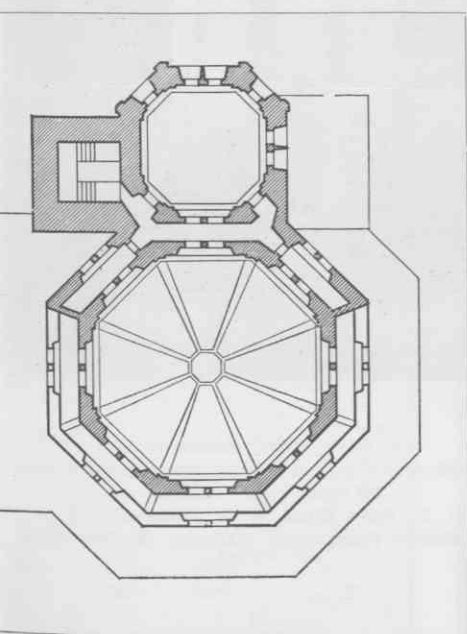
2

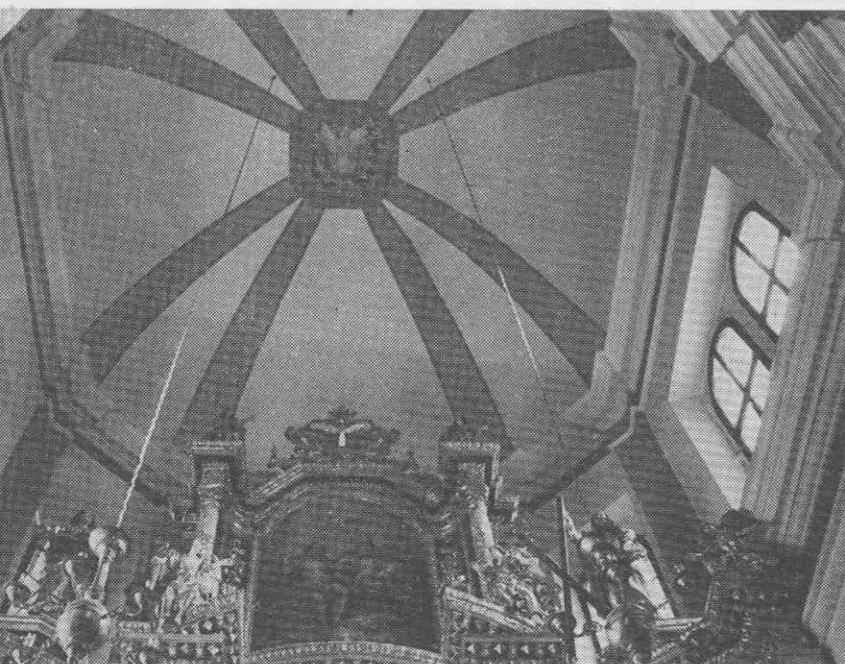
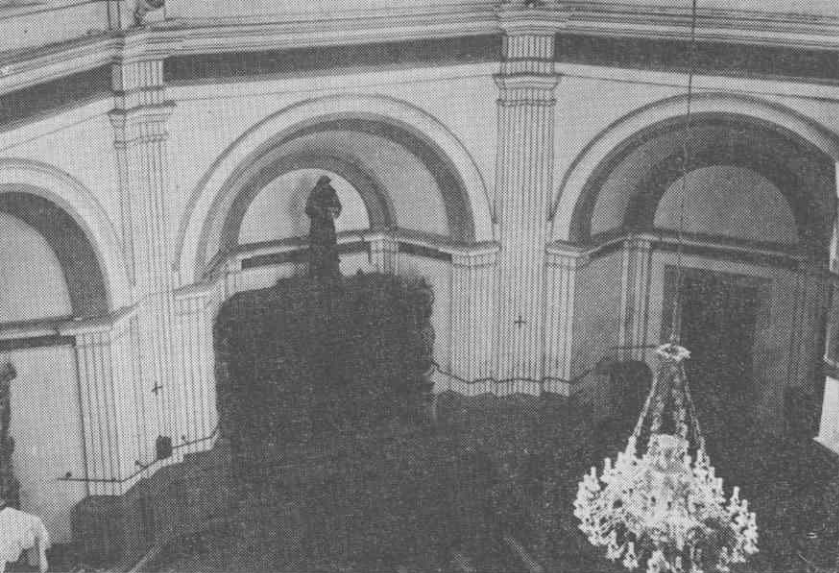
4

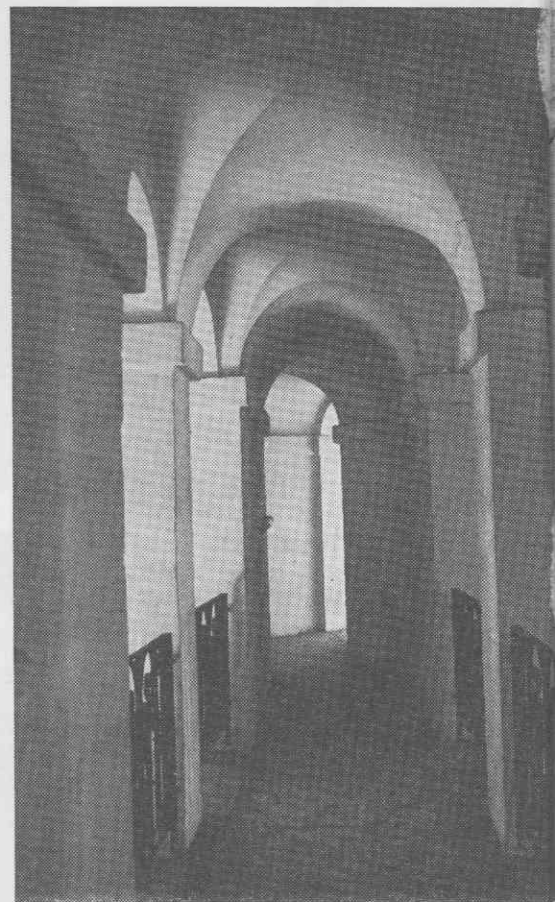
5

7

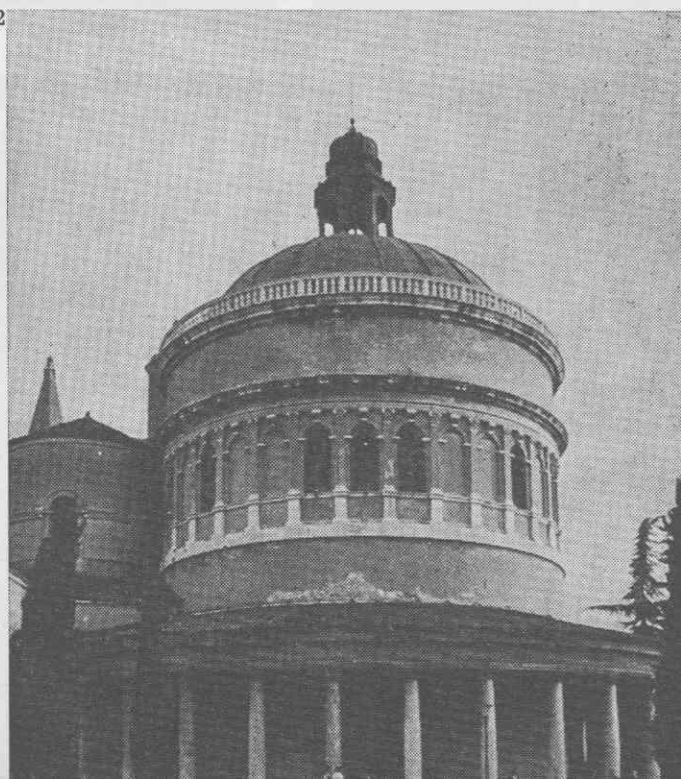

9

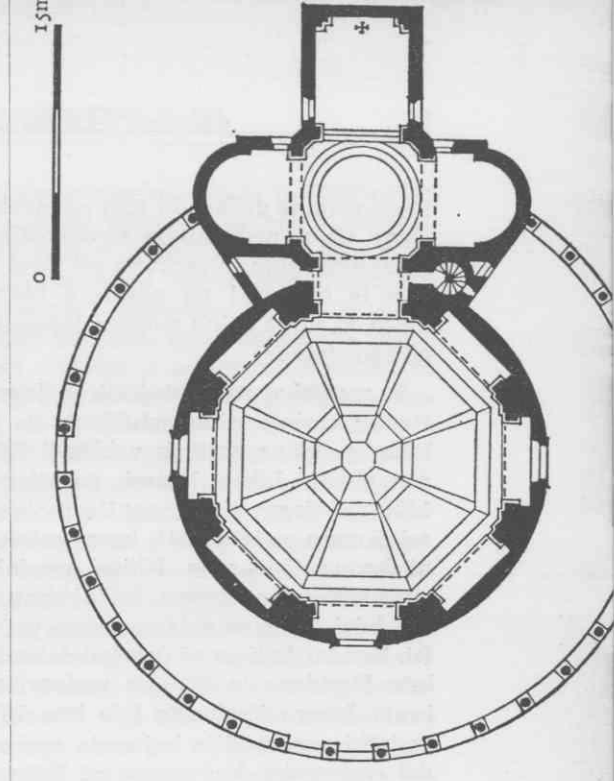
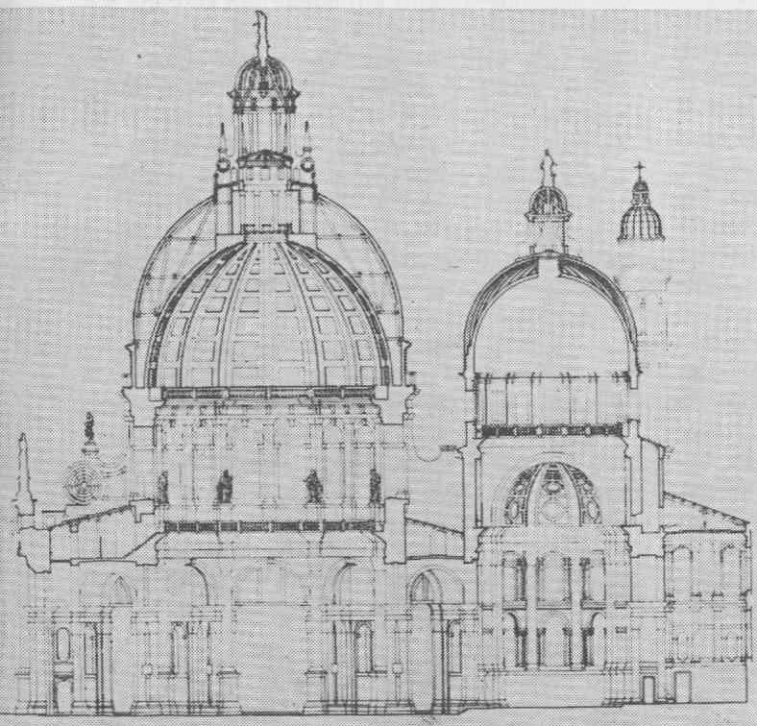
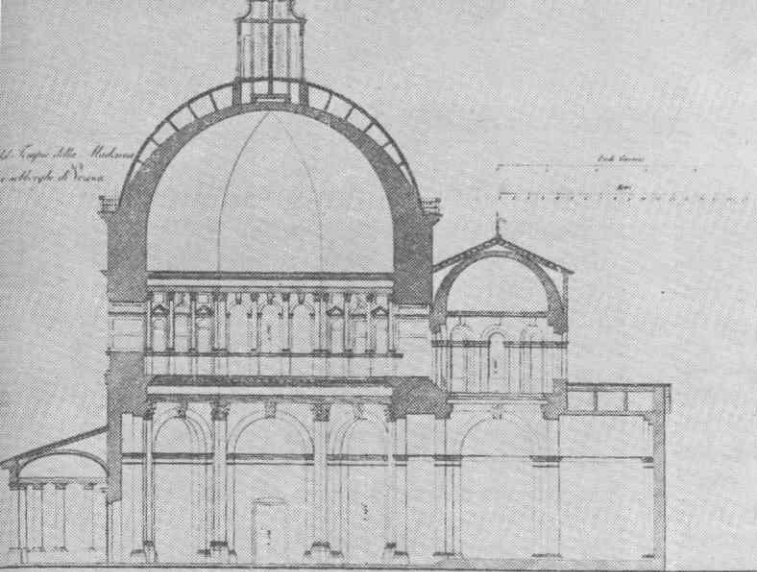

10

12

8. Nova Stifta, oltarne niše
 9. Nova Stifta, pogled skozi slavolok proti vходу
 10. Nova Stifta, empora
 11. Nova Stifta, obok presbiterija
 12. Michele Sanmicheli, Madonna di Campagna
 v Veroni

14

13. Michele Sanmicheli, prerez cerkve Madonna di Campagna v Veroni (po Ronzaniju in Luciolliju)

14. Michele Sanmicheli, tloris cerkve Madonna di Campagna v Veroni (po Heydenreichu in Lotzu)

15. Baldassare Longhena, prerez cerkve Sta Maria della Salute v Benetkah (po Cristinelliju)

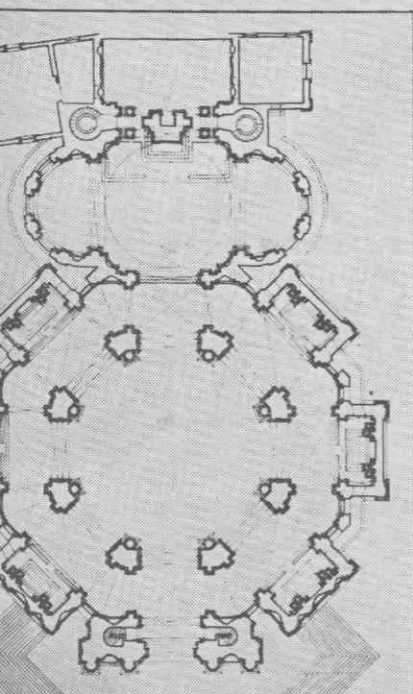
16. Baldassare Longhena, tloris cerkve Sta Maria della Salute v Benetkah (po Cristinelliju)

17. Mannorsdorf an der March (Spodnja Avstrija) kapela sv. Roka

18. Model za barokizacijo cerkve pri Novi Stifci, sedemdeseta leta 18. stol.

16

17

18

možnostim je prilagodil tudi vse arhitektonske člene. Kljub nedvomnim sorodnostim med veronsko cerkvijo in cerkvijo pri Novi Štifti moram le opozoriti na nekatere bistvene razločke, ki jih je delno mogoče pojasniti s stavbno zgodovino.⁷

Iz medseboj nasprotujočih si legend o nastanku cerkve lahko izluščimo, da je bil pobudnik zidave graščak v bližnji Ribnici, baron Georg Jakob Khisel, po njegovi smrti 1638 pa njegov sin Georg Bartholomäus Khisel. Kmalu po letu 1641, ko so položili temeljni kamen, je baron Khisel prodal ribniški grad Georgu Andreasu Trillegkhu, ki je po- slej bdel tudi nad zidavo cerkve pri Novi Štifti. Vendar tudi on ni dočakal dokončanja cerkve. Dozidana je bila ob podpori njegovega brata Janeza Friderika šele leta 1671. Vsi ti podatki nam nudijo kaj malo opore pri analizi spomenika. Več zvedo od Valvasorja, navadno zelo redkobesednega kar zadeva sakralne spomenike, ki pravi: »... Diese Kirche hat man vor wenig Jahren erst aufgebaut und zwar mit einer schönen Capell auf Italiänische Manier...«.⁸ Stavek je bil doslej večkrat različno razložen, vendar menim, da ga moramo razumeti v smislu cerkvi prizidane plemiške kapele.⁹ Tako razlago potrjujejo že omenjena votivna podoba, močna cezura med centralnim prostorom in prezbiterijem, ki ustvarja videz, da gre za dva, drug ob drugega prislonjena prostora ter nedokončana empora. Ta naj bi po prvotni zamisli — kot je mogoče soditi po zidavi zunanjih opornikov — obdajala vso cerkev¹⁰ in ne le stranico osmerokotnika ob prezbiteriju, ki je edina obzidana z zunanjim plaščem. Tudi freska plemiškega para, ki iz iluzionistično naslikane empore, na mestu, kjer zaradi stolpa ni bilo mogoče nadaljevati realnega obhoda, navidezno spremlja dogajanje v prezbiteriju, podpira misel, da gre za dve »cerkvi«, povezani z emporo. V nasprotju s Sanmichelijevo Madonna di Campagna, ki ima pravtako emporo kot naš spomenik, dasi brez posebnega praktičnega pomena, je empora pri Novi Štifti temeljni kompozicijski element, razločljiv s plemiško donacijo. Posebno poučna sta prereza obeh stavb. V Veroni določa položaj oken tradicionalna beneška kupola iz lesene zunanje in zidane notranje lupine, kar se odraža tudi v različnih nivojih obhoda centralnega prostora in prezbiterija. Pri Novi Štifti pa je višina empore po vsej dolžini prilagojena arhitektonski členitvi prezbiterija — »kapele«. Okna so v glavnem prostoru postavljena precej nižje kot bi sicer narekovala estetska pravila, prav zaradi načrtovane plemiške empore. Na

fasadi

nanjo lopo — med centralni prostor in kapele je dosegel perspektivni in s tem baročni sceniski učinek.

Poglejmo, kaj se je zgodilo neznanemu arhitektu pri Novi Stifiti, ki je malo pozneje manj virtuosno reševal podobno vprašanje. Če je za namestitev prostorsko zasnovanih baročnih oltarjev želel ustvariti primerne kapele in hkrati ohraniti odprto zunanjo lopo, je moral kolikor mogoče poglobiti oltarne »kapele« v cerkvene zidove. Ti pa so bili v pritličju zaradi nadstropnega obhoda zelo debeli. Poseg je seveda ostal kompromis; vtis večje globine pomagajo ustvarjati lijakasto vrezane stene psevdokapel in njihov perspektivno padajoči venčni zidec. Opisana iluzionistična rešitev — hkrati nova potrditev pomena scenskega doživljanja kapel v Santa Maria della Salute — ni izjemna niti v Benetkah,¹⁶ ki so botrovale načrtu cerkve pri Novi Stifiti, niti v Lombardiji, odkoder so pogosto prihajali zidarji tudi na Kranjsko. Zaradi prevlade tradicionalnih arhitektonskih detajlov, se v našem primeru zdi verjetnejša zveza z Bramantejevim prezbitერიem cerkve Santa Maria presso San Satiro v Milanu. Ta hipoteza pa seveda pade, brž ko sprejmemo pritlično arkadno lopo kot sekundaren motiv, ki naj bi ga prvotni načrt ne vseboval.¹⁷ Za tak pomislek ni pravih stilnih vzrokov, kajti motiv zunanje lope sodi med temeljne kompozicijske elemente, tako Sanmichelijeve Madonne di Campagna kot tudi druge pomembne centralno zasnovane cerkve na beneški Terrafermi, v Palladijevem nasledstvu sezidane »Rotonde« (Beata Vergine del Soccorso) v Rovigu. V 17. stoletju je bila obhodna lopa zlasti pri romarskih cerkvah zelo priljubljena, ker jo je narekoval tudi praktičen vzrok. Združitev nadstropne emfore, kapel in zunanje lope vključuje Novo Stifto v tok beneške arhitekture, vendar je ne moremo izpeljavati samo iz Sanmichelijeve Madonne di Campagna. Vsekakor je arhitekt pri Novi Stifiti rešil problem dovolj spretno po tehnični in ekonomski plati zidave, nekoliko manj pa po estetski strani, o čemer bomo še spregovorili.

Odkod tolikšna programska naprednost, od večjih umetnostnih središč odmaknjenega Marijinega svetišča pri Novi Stifiti? Ribniški graščaki gotovo niso bili umetnostno razgledani naročniki, ki bi jim bili domači temeljni slogovni problemi časa. Spiritus agens zidave je bil ribniški župnik in arhidiakon oglejskega patriarha, pod čigar jurisdikcijo je sodila tudi Nova Stifta, Frančišek Maksimiljan Vaccano.<

stopnice«, ki jih je leta 1780 cerkvi prizidal deželni stavbni mojster Lovrenc Prager,²⁶ domnevni avtor ohranjene makete. Ponuja se misel, da se je stavbenik pri tem naslonil na obstoječi dostop na plemiško emporo. Našteti podatki naj ilustrirajo, kako težko je izluščiti prvotno jedro stavbe in pojasniti odstopanja od upodobitve na votivni sliki, ki smo jo uvodoma označili za idealno predstavo o novi cerkvi. Spomenik je bil pred desetletjem obnovljen — v notranjosti, žal, neustrezno prebarvan — in tako vsaj v bližnji prihodnosti ni računati z možnostjo sondiranja, ki bi pojasnilo še kakšno odprto vprašanje.

Ostane nam slogovna oznaka cerkve pri Novi Štifti. Vrnitev k nekaterim že obravnavanim posebnostim spomenika nam bo pokazala, kako malo si lahko pomagamo s pojmom manierizem. Sedaj, ko vemo kaj vse je botrovalo njegovemu nastanku, bo moral zbledeti marsikateri slogovni dokaz. Celo naglašeno križanje navpičnih in vodoravnih prostorskih silnic, zaradi katerih je cerkev v strokovni literaturi veljala za manieristični spomenik par excellence,²⁷ je mogoče pojasniti z bolj praktičnimi vzroki. Poglejmo še enkrat notranjščino! Razmerje med širino in višino znaša pri Novi Štifti 1 : 1,7, kar je povsem enako kot v veronski Madonni di Campagna, medtem ko je Longhenova Santa Maria della Salute celo dvakrat tako visoka kot široka. Presenetljiva enakost v temeljnem proporcu kaže na renesančno izhodišče in nima ničesar skupnega z manierizmom. Omenil sem, da so pri zidavi cerkve pri Novi Štifti verjetno prevladovali lombardski stavbarji, ker je stavba v zasnovi pa tudi detajlih dovolj tradicionalna (zvonik, prezbiterij). Namesto debelih zidov s kakršnimi je Sanmicheli uravnaval dvojnost med zunanjščino in notranjščino, so nosilni zidovi v nadstropju cerkve pri Novi Štifti povsod enaki in na vogalih okrepljeni z oporniki. Gre za izrazito tehničen detajl, ki je zgolj zaradi nedokončanja zunanjega plašča po naključju ostal viden. Precej spremenjeno razmerje dobimo, če primerjamo višino kapel s celotno višino cerkve. Veronske kapele so estetsko sprejemljivejše, saj so dovolj visoke glede na celoten prostor, nadstropje pa je nižje. Naročnikova želja po enotni empori je v Novi Štifti postavila arhitekta pred težavno kompozicijsko nalogo, še zlasti, ker je bila z obliko kupole določena tudi višina vrhnjega venca. Medtem, ko je ozka plemiška kapela narekovala čim nižje pritličje, bi bila za

— 10. O empori cf. Šumi: Nova Štifa . . . pp. 98 — 99. — 11. G. Cristinelli: Baldassare Longhena architetto del' 600 a Venezia, Padova 1972, p. 28. — 12. R. Wittkower: Santa Maria della Salute, Studies in the Italian baroque, London 1975, p. 152. — 13. *ibid.*, pp. 136—137. — 14. Lotz, o. c., p. 226. — 15. R. Wagner-Rieger: Il Palladianesimo in Austria, Bolletino CISAP, zv. VII, 1965, p. 87; U. Planner: Die Rochuskapelle in Mannersdorf an der March »Wutzburg«, v tipkopisu zajeti referat na Umetnostnozgodovinskem inštitutu dunajske univerze 1968/69. — 16. Na primer reliefi na fasadi Scuole Grande di San Marco, ki naj bi bili po E. Hubala (Reclams Kunstführer, Italien, zv. II, Stuttgart 1965, p. 802) predstopnja Bramantejevega navideznega kora v S. Maria presso S. Satiro v Milanu. Imenovali bi lahko tudi poševno vrezani stranski oltar, ki ga je okoli 1540—50 naredil v beneški cerkvi San Salvatore Guglielmo dei Grigi. Motiv je v Benetkah postal priljubljen v času baroka. — 17. Šumi: Nova Štifa . . . , p. 99. — 18. O Vaccanu cf. V. Steska: Galerija ljubljanskih škofov, Glasnik presvetega Srca Jezusovega, Ljubljana 1938, p. 91. — 19. R. Matejčić: Barok u Istri, Rijeci i Hrvatskom Pri-

morju, tipkopisna disertacija, Zagreb 1976, p. 126. — 20. E. Hempel: Baroque art and architecture in central Europe, The Pelican history of art, Harmondsworth 1965, p. 71. — 21. Historia sztuki Polskiej, zv. II, Kraków 1965, pp. 341—342; E. Bassi — J. Howalczyk: Longhena a Polonia: La chiesa dei filippini di Gostyń, 7rte Veneta XXVI, 1972, pp. 250—262. — 22. Na primer paviljon, ki ga je na vrtu samostana v St. Lambrechtu na Štajerskem v letih 1646—48 postavil Domenico Sciascia (Die Kunstdenkmäler des Benediktinerstiftes St. Lambrecht, Österreichische Kunsttopographie, zv. XXXI, Wien 1951, pp. 145—146), tako imenovana »Mošeja« v avstrijskem Kremsmünstru (Stift Kremsmünster, I. del, Österreichische Kunsttopographie, Wien 1977, pp. 460 do 464) ali paviljon v Kroměřížu na Moravskem iz let 1666—69, — 23. Skubic-Trdan: Nova Štifa . . . , p. 26. — 24. *ibid.*, *passim*. — 25. Model cerkve je v župnišću v Novi Štifi. Cf. Železnik: Nova Štifa . . . , pp. 24—25. — 26. Skubic-Trdan: Nova Štifa . . . , p. 64. — 27. N. Šumi: Arhitektura sedemnajstega stoletja na Slovenskem, katalog razstave Umetnost 17. stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1968, p. 76. — 28. cf